

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligida 2014-yil 19-dekabrda 0055-raqam bilan qayta ro'yxatga olingan.

2021-yil. 4-son.

Bosh muharrir

Bahodir JOVLIYEV

Tahrir hay'ati:

Sherzod SHERMATOV
 Dilshod KENJAYEV
 Qozoqboy YO'LDOSHEV
 Nizomiddin MAHMUDOVI
 Nargiza RAHMONQULOVA
 Yorqinjon ODILOV
 Mamatqul JO'RAYEV
 Nasirullo MIRKURBANOV
 Jabbor ESHONQULOV
 Valijon QODIROV
 Baxtiyor DANIYAROV
 Abdurahim NOSIROV
 Tolib ENAZAROV
 Ravshan JOMONOV
 Zulxumor MIRZAYEVA
 Nilufar NAMOZOVA
 Lutfullo JO'RAYEV
 (bosh muharrir o'rinbosari)

Sahifalovchilar:

Akmal FARMONOV
 Gulnoza VALIYEVA

Nashr uchun mas'ullar:

Nilufar NAMOZOVA
 Nigora URALOVA
 Yuliya MUSURMANOVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
 Telefon: (98) 121-74-16,
 (71) 233-03-10,
 (71) 233-03-45,
 (71) 233-03-67.
 e-mail: til_adabiyot@umail.uz
 veb-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

Jurnaldan ko'chirib bosilgan maqolalar "Til va adabiyot ta'limi" dan olindi, deb izohlanishi shart.

Jurnaldan nashr etilgan maqolalarda mualliflarning tahririyat nuqtayi nazariga muvofiq kelmaydigan fikr-muhazalari bosilishi mumkin.

Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

Bosmaxonaga 2021.25.04.da topshirildi. Ofset usuli-da chop etildi. Qog'oz bichimi 60x84/8. Shartli bosma tabog'i 6,0. «Times» garniturasida, 10, 11 kegl. «PRESS-PRINT» bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent vil., Yuqorichirchiq tum., Yik-ota, Oqibat ko'chasi 50 uy. Buyurtma 0504 Adadi 5100 nusxa. Bahosi kelishilgan narxda.

TIL VA ADABIYOT

TA'LIMI

jurnali

Я ПРЕПОДАВАНИЕ
 ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

LANGUAGE AND LITERATURE
 TEACHING

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
 XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
 ILMIIY-METODIK JURNALI

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
 ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
 НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
 РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

L TEACHING

ПРЕПОДАВАНИЕ
 ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
 OF PUBLIC EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

MUNDARIJA

METODIK TAVSIYA

Qozoqboy YO'LDOSH. "Mehrobdan chayon" romanining o'quv tahlili	3
Oydin AMETOVA. Ming yillik kitobni o'qitish usullari	5
Sunnatillo USMONOV. Badiiy asarni idrok etish asosida talabalar nutqini rivojlantirish	7
Shokirjon SATTOROV. Adabiyot darslarida xalq dostonlarini o'rganish yuzasidan muhozalar	8

DARS - MUQADDAS

Dilbar NARZILLOVEVA. Tilga ixtiyorsiz - elga e'tiborsiz!	10
Umid HAMROYEV. Ona tili darslarida amaliy mashg'ulotlar daftari	11
Sarvinov SUNNATOVA. Ona tili darslarida mumtoz matn va lug'atlar bilan ishlashning samarali usullari	14

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Sotiboldi ODILOV. Xalq og'zaki ijodining o'rnini	15
Nigina ESHANKULOVA. ICT, vocabulary and motivation	16
Feruza ERKULOVA. Teaching grammar effectively using mobile apps for upper grades	17

TILSHUNOSLIK

Zamiraxon TO'KTABAYEVA. Tilshunoslik: lingvokonfesssiologiya	20
Kamola ALAUDINOVA. Termin o'rganish muammosi va yangi terminlar vujudga kelish ehtiyoji	21

TAHLIL

Zamira UMAROVA. Alisher Navoiy adabiy an'analarning Muqimiy she'riyatiga ta'siri	23
Nilufar CHO'LIYEVA. Hozirgi o'zbek nasrida ijodkor mahorati va uslub rang-barangligi	25
Nilufar UMAROVA. A zam O'ktam ijodida milliylikning lirik talqini	27
Parvina OMONOVA. Pandemiya davrida axborot ishonchiligi va mediasavodxonlik masalalari	28
Akram TOSHPOLATOV. XX asrning so'nggi jadidi!	29

TADQIQOTLAR

Aziza XALILOVA. Covid 19 pandemiyasi davrida yapon tili ta'limi: matn bilan ishlash metodikasi	31
Oybek NURJANOV. Xalq shevalarida marosimlar leksikasi	34
Baxtiyorjon OMONOV. Geologik terminlarni tarjima qilishning o'ziga xosligi va muammolari	36
Nilufar ABDULLAYEVA. Tojik, ingliz va o'zbek tillarida mevasiz o'simlik nomlarining qo'llanilishi	37

KICHIK TADQIQOT

Farruxbek OLIM. Navoiy ijodida Sayyid Hasan Ardasher siyosi	39
Elmira MOYDINOVA. Bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetentligi xususiyatlari	40
Muqaddas ALLAMBERGENOVA. To'nyuq va Kultegin bitiklarida toponimlarning tarixiy tadriji	42
Kamila XASANOVA. Ingliz tilida turkizmlar	43
Gulnoza DJURAKULOVA. Epik formulalar haqida	45
Shaxodat ZIYAYEVA. Ejen Dabi romanining badiiy xususiyatlari	46
Nasiba RAIMNAZAROVA. O'rta Surxondaryo shevalarining o'ziga xos xususiyatlari	47

METODIKA. ОПЫТ

Гульшод ХАМРАЕВА. Выражение пространственных отношений в простом предложении	49
Малика АРИПОВА. Эффективность цифровизации обучающего процесса в педагогических вузах	50
Дилором ХОЛМАТОВА. Использование этнографических материалов на практических занятиях в вузе	53
Эльвина ВЕЛИШАЕВА. Система упражнений по теме «Выражение условных отношений в простом и сложном предложении»	55

ИЗ ОПЫТА ПРЕПОДАВATEЛЯ

Мунаввар РАШИДОВА. О коммуникативной компетенции и ее роли в обучении говорению	57
Дилором ИСЛОМОВА. Дифференцированный подход на уроках русского языка в Президентских школах Узбекистана	58
Замира НУРЖАНОВА. Цели, задачи и методы палеографии	60

СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Нуржамал САПАРОВА. Методологические вопросы изучения плана содержания пословиц русского и казахского языков в сопоставительном аспекте	62
--	----

ИЗУЧАЕМ ИНОСТРАННЫЕ ЯЗЫКИ

Сайера НАЗАРОВА. Обучение иноязычной межкультурной коммуникации студентов	64
Венера ЖАМЕДИНОВА. Синтаксические конструкции в паремиях казахского языка с концептом «труд»	65

К ЮБИЛЕЮ ПОЭТА

Ирина МОРОЗОВА. Полжизни земной	67
---------------------------------	----

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Светлана ИМ. Н.С.Трубецкой и пражская лингвистическая школа	69
Феруза ХИЛОЛИДИНОВА. Язык и культура как составляющие процесса глобализации	70

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ

Маргарита БУЛЫЧЕВА. Великий просветитель Востока	73
--	----

СВЕТ НЕГАСНУЩИХ ИМЕН

Анатолий ЛИХОДЗНЕВСКИЙ. «Сторонник импровизации»	76
--	----

ОБСУЖДАЕМ, СПОРИМ

Бахтиёр ГАФУРОВ. Рекламный текст и его возможности	78
Нафиса НЕМАТЖОНОВА. Вопросы человека и мира в русской и узбекской литературе	79

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining Filologiya va Pedagogika fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.

Qozoqboy YO'LDOSH,
pedagogika fanlari doktori, professor

“MEHROBDAN CHAYON” ROMANINING O'QUV TAHLILI

Qodiriy romanlariga xos alohida bir xususiyat shundaki, ularda qaysi davrda yashab o'tgan odamlarning qanchalik murakkab taqdirleri aks ettirilgan, qanchalar fojiviy voqealar ko'rsatilgan bo'lmasin, o'qirmanda o'tmishga nafrat uyg'otmaydi, undan jirkanish paydo qilmaydi. Romanlarda millat hayoti va ruhiyatining kishi g'ururlansa arziydigan, namuna olishi lozim bo'lgan qirralari san'atkorlik bilan tasvirlanadi. O'rta maktabning 7-sinfida “Mehrobdan chayon” asaridan olingan boblarni o'rgatishda ham ayni shu jihatlar ko'zda tutilishi lozim.

Asarni o'rgatishda Abdulla Qodiriyning hayot yo'lini bildirishga alohida vaqt ajratmaslik, yozuvchi umr yo'lidan o'rganiladigan asarni teranroq tushunishga xizmat qiladigan ba'zi faktlar keltirilsa, yetarli bo'ladi.

Adabiyot o'qituvchisi “Mehrobdan chayon”dan olingan boblarni o'rganishga bag'ishlangan har bir darsga aniq tarbiyaviy va didaktik maqsadlar qo'yishi darkor. Yettinchi sinf “Adabiyot” darsligiga romanning turli boblaridan olingan parchalar kiritilgan. Romanni o'rganayotganda shu holatga e'tibor berish kerak.

O'qituvchi romandan olingan parchaning sinfning o'zida to'liq o'qilishiga erishish kerak. Shunday qilinganda, o'quvchilar Qodiriy so'zining tarovatini, ifodaning musiqasini his qilishadi. Ayrim o'qituvchilar badiiy matnni navbati bilan sinfdagi o'quvchilarga o'qitishga harakat qiladilar. Shu yo'l bilan o'quvchilarni faollashtirmoqchi bo'ladi. Endi tanishilayotgan badiiy matnni bu yo'sinda o'qitish uning badiiy tarovatini yo'qqa chiqaradi. Shuning uchun ham o'qituvchi badiiy matnni o'zi o'qib berishi kerak.

Dasturda asarni o'rgatishga to'rt soat vaqt ajratilgan. Ikk mashg'ulotda “Baxmalbofda faqir bir oila”, “Taniyanmi shu jaji qizni”, “Chin o'rtoq” boblarini, ikkinchi soatda romanning “Maxdumning baxti”, “Ikki sadoqat” boblarini, uchinchi soatda “Xayr endi, Ra'no” va “Qo'rqinchi bir jasorat” boblarini o'qib chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi. Har bir soatda asarning o'qilgan qismi o'quvchilarning faol ishtirokida didaktik tahlil ham etilishi kerak. Shunda o'quvchilar asarni chuqur tushunib yetadilar. To'g'ri anglamagan o'rinlar yuzasidan savollar berilib keragiday tushunishning yo'l-yo'riqlari ko'rsatiladi. To'rtinchi soatni esa to'lig'icha asarning umumiy tahliliga bag'ishlagan ma'qul.

Xo'sh, o'qituvchi Qodiriy asarini o'rganishga ajratilgan to'rt soat darsning har biriga qanday maqsadlar qo'yishi mumkin va bu maqsadlarni amalga oshirish uchun nimalar qilishi kerak?

Ma'lumki, adabiyot o'qitish metodikasi fani talabiga ko'ra adabiyot darslarida qirq besh minutlik mashg'ulot davomida o'qituvchi o'rganilayotgan badiiy matn yordamida o'quvchilarda muayyan axloqiy sifatlarni shakllantirishni (tarbiyaviy maqsad), ularga oldin ma'lum bo'lmagan qandaydir yangi bilim berishni (ta'limiy maqsad) hamda o'quvchi shaxsining qaysidir darajada rivojlanishiga erishishni (rivojlantirish maqsadi) maqsad sifatida belgilaydi. “Mehrobdan chayon” romanidan olingan parchani o'rgatayotganda o'qituvchi har bir dars oldiga qo'yishi mumkin bo'lgan maqsadlarni to'g'ri belgilab olish saboqlarning samaradorligini oshiradi.

Birinchi soatda o'tilishi kerak bo'lgan mashg'ulotning maqsadlari quyidagicha belgilanishi mumkin:

Tarbiyaviy maqsad: sinfda o'rganiladigan parchaga tayangan holda o'quvchilarni asar obrazlaridagi ezgu insoniy sifatlarini payqashga odatlantirish.

Ta'limiy maqsad: o'quvchilarni asar matni va uning qahramonlari tabiatiga xos yetakchi xususiyatlar bilan tanishtirish.

Rivojlantirish maqsadi: o'quvchilarni ezgu ma'naviy sifatlardan ulgu oladigan hamda badiiy asarning unsurlariga e'tibor bilan qaraydigan qilib shakllantirish.

O'qituvchi dars oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishmogi uchun matnni o'qish jarayonida asarda aks ettirilgan har bir obrazning xarakter xususiyatlariga o'quvchilar e'tiborini torta bilishi lozim. Yozuvchi qahramonlarining tili, so'zlashuv tarz-lari orqali ularning shaxsiyatlarini borasida o'quvchilarda fikr uyg'ota oladi.

Asarni o'rganishga bag'ishlangan ikkinchi darsda ham xuddi avvalgisidagi kabi maqsadlar belgilab olinishi va o'qituvchi amalga oshiradigan jamiki pedagogik usullar ana shu maqsadlarning ro'yobga chiqarilishiga qaratilishi darkor.

Bu darsda Nodira, Mohlaroyim, Nigoroyim, maxdum tim-sollarning o'ziga xosliklarini adib ko'proq ularning nutqi orqali berishga erishganligiga o'quvchilar e'tibori qaratilishi kerak. Negaki, nutq har qanday inson tabiatining oynasidir. Asar matniga shu nuqtayi nazardan yondashilsa, Nodiraning bolalikdan Anvarga boshqacha mehr yo'nganligining sababi, Mohlaroyimdagi bag'rikenglik, Solih maxdumdagi tirishqoqlik, bilim, xasislik, pastkashlik, Ra'noga xos odob, erkalik, bola Anvar tabiatidagi do'stga sadoqat, o'z haddini bilish, mag'rurlik, iste'dod singari jihatlarini o'smirlar bilib olishadi. Buning uchun asar o'qilayotganda o'quvchilarning diqqat bilan quloq solibgina qolmay, balki obrazlarning nutqiga e'tibor qaratib, ularning ruhiy holatini his qilishlariga erishish zarur.

Ikkinchi soat davomida asarning o'qilishi zarur bo'lgan qismlarida yechimga o'ziga xos tayyorgarlik borgan bo'lsa, uchinchi soatda tanishilishi zarur bo'lgan boblarida roman voqealari shiddat bilan rivojlanadi. Keskin to'qnashuvlar hamda qaltis vaziyatlar tasviri asnosida qahramonlarning ma'naviyatiga xos jihatlar ochiq namoyon etiladi. O'quvchilar ana shu evrilishlarni sezishlari, qahramonlarning xatti-harakatlaridan ta'sirlanib, voqealarning qatnashchilariga aylanishi lozim. Romandan olingan parchaning qolgan qismini o'qish jarayonida o'quvchilar qahramonlarning xususiyatlarini ularning ishlariga qarab baholab borishlari muhim. Shunday qilinganda darsning maqsadlari amalga oshgan bo'ladi.

To'rtinchi mashg'ulotda romanning o'qilgan barcha qismlari yaxlit holda umumiy tahlil etilishi kerak. Chunki adabiyot saboqlari uchun faqat badiiy asarni o'qib, mazmunini o'zlash-tirishning o'zi maqsad emas. O'qilgan asarni tahlil qilish, uning sirdan ko'zga tashlanmaydigan ma'nolarini kashf etish, so'zning tovlanishlarini payqash va zavqlanish, eng muhimi, asarda tasvirlangan obrazlarga tuyg'udosh bo'lish o'quvchilarning estetik idrokini o'stiradi, ularni ezgu ma'naviyatli barkamol shaxslarga aylantiradi. Odam o'zganing dardini his qilgandagina dardkash odamga aylanadi. Dardkash bo'lmagan odam esa, kamolot yo'lga kira olmaydi. Shuning uchun to'rtinchi dars oldiga qo'yiladigan maqsadlar ham o'ziga xos bo'ladi.

To'rtinchi saboqning **tarbiyaviy maqsadi:** asarni tahlil-lash asnosida ezgu xislatli qahramonlarning xatti-harakatlari

sabablarini topish orqali o'quvchilarda ezgu axloqiy xislatlarni yuzaga keltirish.

Ta'limiy maqsad: o'quvchilarda «Mehrobdan chayon» romanidan olingan boblar yuzasidan chuqur bilim hosil qilish.

Rivojlantirish maqsadi: o'smirlarda badiiy so'zdan zavqlanish xususiyatini tarbiyalash.

O'zbek nasrining eng iste'dodli vakili tomonidan 1928-yilda yaratilgan «Mehrobdan chayon» romanida o'zbek xalqining unchalik olis bo'lmagan o'tmishida ro'y bergan voqealar tasvirlanadi. Ana shu voqealar girdobiga tushgan insoniy taqdir-lar butun murakkabligi bilan haqqoniy aks ettiriladi. Sinfda o'qilgan parchada millat uchun g'oyat fojiali davr bo'lmish Turkiston rus bosqinchilari tomonidan zabt etilgan paytda Qo'qon xonligidagi ba'zi kishilar taqdiri jozibali tasvirlanadi.

Yettinchi sinf o'quvchilari hali odamlarning tabiatiga xos jihatlarni payqashdan ko'ra voqealarni kuzatishga moyil ekanliklari tufayli hamda tahlil jarayonida sujet tizgini qo'ldan chiqib ketmasligi uchun tahlilni asardagi voqealar rivoji tartibiga tayangan holda amalga oshirish ma'qul bo'ladi. Shu ma'noda o'quvchilar e'tibori tinimsiz ishlagani holda biri ikki bo'lmagan Salim bo'yoqchi, mushfiq va baxtsiz Anorbibi, haddan tashqari qashshoq yashashiga qaramay, yuksakka intilgan, o'zi yetolmagan orzularga inisining yetishini istagan va bu yo'lda har qanday qiyinchilikdan cho'chimagan Nodira, tabiatan uquvli, talantli, og'ir-bosiq, o'z qadri-ni biladigan Anvar, boylik orttirish, foyda ko'rish yo'lida hech narsadan qaytmaydigan Solih maxdum, ilonning yog'ini yalagan makkor mulla Abdurahmon va uning hamtovoqlari, Qobilboy va uning dali-g'uli sheriklari-ga xos mizoj xususiyatlarini aniqlashga qaratilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Qodiriy o'z qahramonlarini tavsiflab, ularga baho berib o'tirmay, ularni harakatda, muomala-munosabatda ko'rsatadi. Romandagi timsollar gap-so'zlari, qiliqlari orqali o'zlarining qanday ma'naviy sifatlarga ega shaxslar ekanliklarini namoyon etadi. Mohlaroyim, Sultonmurod, Safar bo'zchi, Muhammad Rajabbek kabi pesonajlarning insoniy qiyofalari ularning xatti-harakat, gap-so'z hamda mavjud voqelikka munosabatlari orqali yaqqol namoyon bo'ladi. O'quvchilar ana shu jarayon qanday yuz berganini payqab olishga odatlanishlari zarur.

Safar bo'zchining biroz shoshqaloq, o'jar, ayni vaqtda, nohaqlikka toqat qilolmaydigan, unga qarshi tezda chora ko'rishga urinadigan yigittigi, Sultonmurodning bosiq, mulo-hazali, o'rni kelsa, do'stlik va adolat uchun boshini tika oladi-gan inson ekanligi bolalar tomonidan payqab olinishi kerak. O'smirlar umumiy mulohazalardan imkoni boricha saqlanib, bildirayotgan har bir fikrini asar matnididan olingan misol bilan asoslashga urinishi tahlilning yutug'ini ta'minlaydi. Tahlil jarayonida o'qituvchi darslikda berilgan savol-topshiriqlardan foydalanibgina qolmay, asarning chuqur tushunilishiga xizmat qiladigan boshqa didaktik materiallar tayyorlashdan erinmasa, asar o'quvchilar tomonidan teran o'zlashtiriladi.

«Xayr endi, Ra'no» bobini tahlil qilishda darslikda berilgan parchada bo'lmagan bir holatga o'quvchilar e'tibori alohida qaratilishi kerak. Ya'ni, romanning avvalgi boblaridan birida Xudoyorning tajovuzidan qochib qutulish fikri avval Ra'nodan chiqqanligi tasvirlanadi. Shunday jasur qiz «Xayr endi, Ra'no» bobida barcha o'zbek qizlari singari ko'z yoshlarini tiya olmaydigan, o'z tuyg'ularining asiriga aylangan, mantiqdan ko'ra tuyg'uga, hissiyotga tayanib ish tutishga moyil oddiy o'jiza sifatida namoyon bo'ladi. Shu o'rinda o'quvchilarni inson ichki olamining murakkabligi, uning ruhiyatidagi tovlanishlarning turfaligi haqida mulohaza yuritishga chorlash imkoniyati paydo bo'ladi. Biron-ta odamda sira o'zgaraydigan, har qanday vaziyatda ham bir xilda namoyon bo'ladigan axloqiy fazilat bo'lmagligini o'quvchilar bilishlari kerak. Shunda Ra'noning bolalarcha istagi tasvirlangan lavha undan o'quvchining ko'nglini qoldirmaydi, aksincha, obrazning hayotiyiligini ko'rsa-

tadi. O'quvchilar bu obrazni o'sha yaxshi-yomon jihatlari ta-sevib qoladilar.

Anvarning tadbirli, topqir va sheryurak yigittigi tasvir-gan lavhalarining o'quvchilar tomonidan to'liq tushunib-nishiga erishish darsning samaradorligi uchun juda muhim. Negaki, Anvar asarning bosh qahramoni ekanidan tashqari o'rganilayotgan boblardan chiqarilishi lozim bo'lgan a-diy qiy-estetik xulosaning yo'nalishini belgilab beradigan ob-hamdir. Shuning uchun ham adabiyot o'qituvchisi o'quvchilarga Anvar taqdirining shunchaki kuzatuvchilari emas, balki qiz-qiz tarafdorlariga aylantirish tadbirini ko'rish lozim. Anvarning boshiga o'lim kelganda ham g'oyat sovuqqonlik bilan fikr yuritishi, ko'rgan tadbirlarining mantiqli va asosli ekanini o'quvchilar tuyushlari dardor. Anvarning Sultonali zindonga tasavvur-langani eshitgach, ko'rgan dastlabki tadbiriga o'quvchilar diqqati tortilishi kerak. U, avvalo, Sultonaning xotinini xotir-jahat qilish lozimligini tayinlaydi. Shunday qilinmasa, erining o'limi hukm qilinishidan xavfsiragan ayol o'zini yo'qotib, butun ish-buzishi, Anvarga ham, eriga ham o'nglab bo'lmaydigan zarar-keltirishi mumkin edi. Buni o'quvchilar to'g'ri tushunsalar Anvarning tadbirkorligiga, tiniq aqliga qoyil qoladilar.

Anvarning Ra'noga o'zining aniq o'limga ketayotganini bildirmasligi, shu bilan suygan qizini tahlikkaga solishni ista-masligi uning qanchalik kuchli shaxs ekanidan dalolat beradi. Tuyg'ularini idora etishdagi cheksiz qudrati, tadbirini belgilashdagi chuqur mantiq va topqirlik Anvarning har ta-monlama yetuk, Ra'noga munosib, zamonidan oldinga ke-tgan, millatning faxri bo'ladigan inson ekanini ko'rsatadi.

Xon o'rdisidagilardan hech kim Sultonaning o'limiga shubha qilmaydi. Chunki nobop zamona, adolatsiz tuzum erksizlik, inson sha'nining yerga urilishi ma'naviyatni xur-rof qiladi, odamni mayda va tuban mavjudotga aylantiradi. O'quvchilarga ana shu haqiqat romandan olingan parcha-matniga tayangan holda yetkazilishi o'ta muhimdir. Tanti-mardlik oyoqosti qilingan, sotqinlik-u qo'rqoqlik turmush ta-ziga aylangan sharoitda odamning boshqacha bo'lishi o'z-g'ayb. O'shanday sharoitda ham insoniylikni yo'qotmaganlar odamlilik sha'niga dog' tushirmaydigan shaxslar bo'lganlar, ezigulik tananasining asosidir. Anvar – o'zi uchun o'zganini halok bo'lishiga yo'l qo'yadigan odam emas. Ayni vaqtda Sultonali – o'lsa ham Anvarni sotmaydigan shaxs. Shu o'rinda chin o'zbek yigittariga xos tantilik, jo'mardlik sifatlarininin Anvar, Sultonali, Qobilboyilar siymosida bor bo'y bilan namoyon bo'lishini o'quvchilar anglashlari dardor. Ularda ma'naviy qadriyatlarimizdan faxrlanish, o'tmish bobolarimizning insoniy fazilatlaridan g'ururlanish tuyg'ulari shakllantirilishi zarur.

Anvarning Xudoyorxon bilan to'qnashuvi roman bo'sh qahramoni ma'naviy qiyofasi yorqin aks ettirilgan eng ta'sirli badiiy lavhadir. Asardagi obrazlarning tabiatiga xos xusus-yatlar shu xildagi tarang vaziyatlar, avj nuqtaga yetgan ziddiyatlar tasviri jarayonida to'liq namoyon etiladi. Kundalik oddiy turmush lavhalari misolida biror shaxsning ma'naviy dunyo-haqida xulosa chiqarish mushkul. Lekin manfaatlari, qarash-lari, ma'naviyatlar o'rtasidagi keskin to'qnashuvlarda qar-shi ma-qarshi qutbdagi kishilarning fazilat va illatlari «yarq» etib ko'zga tashlanadi. Anvarning jasoratli shunchaki qiziq ustidagi qilingan shovvozlik emas. U har bir bosajak qadamini, har bir aytajak so'zini obdon o'ylagan. Begunoh odamni xalos qilish uchun o'limga tik bora bilish pokiza qalb egasining, iymoni bo-lak kishi faoliyatining ko'rinishi ekanini o'quvchilar anglaydilar.

Anvarning so'zlaridagi mantiq Xudoyorxonni shunchaki shoshirib qo'yadiki, u jallod chaqirishdan bo'lak tadbir ko'rolmaydi. Hatto, jallod qilichi bo'ynida turganida ham Anvar gunohsiz Sultonolini ozod ettirmay turib, xon amriga bo'ysunmaydi. Umri-ning so'nggi damida ham o'zganini o'yla biladi. Hamisha jazoga hukm etilganlarni adabsiz so'zlar bilan haqoratlaydigan xon Anvarga qarshi og'iz ham ocholmaydi.

Negaki, shaxsiyati kuchli, haq yo'lini tutgan mahkum shaxsiyati ojiz, nohaq yo'ldan ketayotgan hokimdan qudratliroq. Anvarning shaxsiyatida ham shu qadar adoqsiz qudrat borki, xon Sultonidan gumon qilmasligi uchun undan yolg'ondakam "gina" qilishga ham o'zida kuch topadi. O'quvchilar mana shu o'rindagi badiiy ma'noni, hayotiy xulosalarni payqay olishlari dardkor.

O'quvchilar tahlilga chuqurroq kirishganlari sayin Anvarning dor tagida o'zini tutishi, Abdurahmonning hayosiz yuzidagi niqobi haqiqat tig'i bilan yirtib tashlanishi kabi lavhalarni o'rganish jarayonida bosh qahramon siymosi tobora yiriklashib, uning qiyofasidagi oliyanoblik chiziqlarining yorqinlashayotganini ko'radilar. Bu holat, shubhasiz, ularning ma'naviyatida o'z izini qoldiradi.

O'qituvchi o'quvchilarga odam deb atalmish yaratilgan o'ta murakkab ekanligini, xususan, o'tmishda yashab o'tgan bobolar ma'naviyatini baholashda qat'iy hukm chiqarishga ehtiyot bo'lish kerakligini o'rgatishi zarur. "Mehrobdan chayon" ayni shu sifatni o'quvchilarga singdirishda qo'l keladigan badiiy asardir.

Adolatsizlik botqog'iga tamomila botgan, ma'naviyati pokiza odamlar qatag'on qilinadigan muhit yaratilgan xon saroyida ham insoniylik qiyofasini saqlab, odamlilik sha'niga isnod keltirmaydigan kishilar bo'lganini o'quvchilar bilishlari kerak, albatta. Xudoyorxonning ko'zi qonga to'lib, Anvarni jallodga topshirgan bir tahlilali vaziyatda Muhammad Niyoz domlaning: «*Shu odobsizning gunohini mening uchun kechsinar*», – deya xonga murojaat qilishi o'z boshini jallod kudasiga qo'yish bilan baravar edi. Yozuvchi Niyoz domlaning harakatini sharhlab o'tirmaydi, uning ma'naviy sifatlariga baho ham bermaydi. Domlaning insoniy qiyofasiga asarni tushunib o'qigan o'quvchining o'zi baho beraveradi. O'quvchi chinakam san'at asarida aks ettirilgan har bir obrazga, uning barcha xatti-harakatlariga e'tibor berishi, undagi nozik imo-ishoralargacha tushunishga odatlanishi lozim.

O'qituvchi Abdulla Qodiriyning tasvir mahorati haqida to'xtalganda, asar voqealari yuksak mantiqiy izchillik bilan rivojlantirilganiga, har bir obraz o'z tabiati mantig'iga mos harakatlanganiga, barcha personajlar o'ziga mos til bilan ta'minlanganiga, timsollar xatti-harakatida sun'iylik, zo'rakilik yo'qligiga o'quvchilar diqqatini qaratishi kerak. O'quvchilarning o'zlari Anvarning tili bilan Ra'noning nutqi o'rtasidagi yaqinlik va ayirmalarni topib, buning sabablarini tushuntirishga urinsinlar. Shuningdek, o'quvchilar bosh qahramonlar nutqidan buxorolik yigitlar nutqining farqli jihatlarini obrazlar jug'rofiyasi va sa'jijasiga bog'liq ravishda izohlashga harakat qilsinlar.

Abdulla Qodiriyning daho san'atkorligi shundaki, na asar voqeasi rivojida, na obrazlar xatti-harakatlari tasvirida, na muallif bayonida yasamalilik, taxminga yo'l qo'yadi. Adibning qalamidan to'kilgan tasvir hayotning o'zidagidan ham mukammalroq, tabiiyroq, asosliroqki, o'quvchilar bu holni payqashlari juda ham muhim.

"Mehrobdan chayon" romanidan olingan parchani tahlil etishda biz tavsiya etayotganlardan tashqari qanday usullar qo'llash, qanday qo'shimcha didaktik materiallar hozirlash, qanday ish turlaridan foydalanish singari masalalar o'qituvchilarning saviyasi, imkoniyatlari va o'quvchilarning faollik darajasiga qarab, har bir maktabda o'ziga xos tarzda hal etilishi mumkin.

Asar tahlili ko'ngildagiday amalga oshirilgach, o'qituvchi o'quvchilarga "Jasorat", "To'qnashuv", "Mardlik" singari mavzulardan biri bo'yicha sinf inshosi yozishga tayyorgarlik ko'rishni topshirishi mumkin.

O'qituvchi o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishmogi uchun matnni o'qish jarayonida asardagi obrazlarga xos xarakter xususiyatlariga o'quvchilar e'tiborini torta bilishi lozim, kerakli joylarda ohang orqali mantiqiy urg'u qo'yishi lozim. Quyida ana shu mantiqiy urg'u oladigan so'zlar ajratib ko'rsatildi.

"Anvar titradi, Abdurahmon iljaydi.

– Kulishga haqqingiz bor, domla, chunki o'ch olasiz! – dedi Anvar. **Birdan hammaning ko'zi Abdurahmonga tushdi.** – Faqat siz **ifloslik** natijasida kulasiz, men... men **to'a'rulik** samarasini o'raman; siz **iflos** vijdon bilan **o'olib-siz**, men **sof** vijdon bilan **maq'lubman**... Meni dor ostiga kim keltirdi? **Vijdon emasmi, taqsir! Sizni bu yerda kim tomoshabin qildi? ifloslik emasmi, taqsir?!**

Jallod Anvarni qatl qilishga tutinganda, "ozgina to'xtang" ishorasini qilib, domlaga oxirgi ma'naviy zarbani beradi. O'qituvchi shu o'rindagi o'qir ekan, so'zlarining zalvorli zarbaga aylanayotganini urg'u orqali ohang yordamida ko'rsatishi kerak:

– Mening holimni ko'ringiz, domla, – dedi Anvar kulib, – qo'lim bog'langan, ustimda xanjar yaltiraydi. Lekin men kulaman... Nima uchun bunday, taqsir! Chunki vijdon rohatda, jon tinch, vurakda ishq!.. Durust, men ko'mil-gach, qabrim ustida ko'ksi dog'liq qizil lolalar ko'karar... Nimadan bu? Bu – sizning kabi tubanlar solgan iz!..

O'qituvchi Abdulla Qodiriyning asari bugungi odamlar ma'naviyatida ezgu fazilatlar shakllantirish uchun ham zarur ekanligiga urg'u berishi, shu bois bu roman eskirmasligini ta'kidlashi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Oydin AMETOVA,

Alisher Navoiy nomli ToshDO'TAU katta o'qituvchisi

MING YILLIK KITOBNI O'QITISH USULLARI

Adabiyot o'qituvchisi har bir darsga asarning tur va janri, shakl va mazmuni, hajmi, ifoda tarzi, obrazlar tizimi, adibning badiiy-tasviriy vositalardan foydalanish mahorati kabildan kelib chiqib usul tanlagani ma'qul. Negaki, milliy metodikamizda an'anaviy, ko'hna, ammo hamisha navqiron o'rganish va o'rgatish usullari borki, adabiy ta'limda hech bir texnika-yu texnologiya ularning o'rnini qoplay olmaydi.

O'qituvchining bilim va mahoratini yuzaga chiqaradigan an'anaviy usullardan biri, bu – sharhli o'qish usulidir. Usul nomiga to'xtaladigan bo'lsak, "sharh" arabcha tushuntirish,

izoh; biror shaxs, narsa, hodisaning tub mohiyat-mazmunini anglash kabi ma'nolarni anglatadi. "Sharhli o'qish" termini esa tushuntirib, anglatib o'qitish ma'nosini beradi. Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, Qur'oni Karimning sharhi, "Tafsir"i yoki qomusiy olim Forobiy tomonidan "Aristotel "Metafizika"siga sharhlar"ning yaratilgan ham sharhli o'qish terminining bugun yoki yaqin o'tgan zamonda paydo bo'lmaganini ko'rsatadi. Shunday ekan, adabiy ta'limda zamonaviy ijod namunalarini ham sharhli o'qish va o'rganish biz kutgan natija, ya'ni o'quvchining faqat adabiyot darsidagina emas, darsdan tash-